

Freud Gézáné

Életrajz

A 76 éves Freud Gézáné egy másfél szobás budai panellakásban él egyedül, szerény körülmények között. Számítógépet használ, de az internetre nincs rákötve. Rendkívül gyors észjárású műszaki ember, aki főleg racionális megfontolások alapján bírálja a környező világot. Keserűen emlegeti, hogy jó módú szülők gyermekekét, két diplomával végigdolgozva életét, milyen szerény anyagi körülmények között kell élnie. Szorgalmas levelezője több újságnak, minden őt érdeklő kérdésről megírja keresetlen véleményét.

Személyesen egyik nagyszülőmet sem ismertem, egyik sem élt már, amikor megszülettem.

Apai nagyapám Putnokon volt állomásfőnök, valami hibát követett el, és emiatt nagyon korán nyugdíjazták [Putnok – nagyközség volt Gömör és Kishont, ill. Trianon után Borsod, Gömör és Kishont egyesített vm.-ben (egykor Gömör vm. székhelye is volt); járásbíróság, adóhivatal, ipartestület, iparostanonc- és nőipariskola működött Putnokon, és volt pótkávégyár, nagy gőzmalom és téglagyár, valamint nagy forgalmú gabonapiac. Lakosainak száma 1891-ben 3100, 1910-ben 3900, 1920-ban 4200 fő körül volt. – A szerk.]. Akkor Putnokról Pestre költöztek, de nem tudom pontosan, mikor. Pesten a Bezerédi utcában laktak. Nagyon nehezen éltek, édesanyja [azaz az egyik apai dédmama] ruhákat varrt, de ügyetlen volt. Nagypapa egy ideig négerként dolgozott újságíróknak. A „leiterjakab” úgy keletkezett, hogy bosszút állt egy újságírón, aki nem fizetett neki [A súlyos fordítási hibákat szokták „leijterjakabnak” (leiterjakabnak) nevezni (egy újságíró a Jakob’s Leiter – Jákob Létrája – kifejezést személynévnek véelve, Leiter Jakabnak fordította). – A szerk.]. Ezután soha többé senki nem alkalmazta. A család nagy nehézségek között küszködött.

Apámnak négy testvére volt. A legnagyobb testvére, Tivadar, aki a legtehetségesebb volt, nagyon korán, autóbalesetben elpusztult. Érettségi előtt pár nappal halt meg. A többi testvér: Béla, Erzsébet és Aranka.

Olyan szegények voltak, hogy három zsemle jutott négyüknek. Nagyanyám azt csinálta, hogy mindegyik zsömléből kivágott egy-egy negyed zsömlét, és a három negyedet apám kapta. Mert apám volt a legkevésbé erőszakos. Tivadar és apám azért tudott a szegénység ellenére gimnáziumba járni, mert tandíjmentesek voltak. Mindig mindenből jelesük volt.

Apám már nagyon korán elkezdett járni építkezésekhez dolgozni, hogy a családon segítsen. Az egész iskolai szünetet végigdolgozta. Akkoriban az volt a helyzet, hogy ha valaki leérettségizett, akkor nem tudom, hány hónap munka után mestervizsgát tehetett. Így lett apám építőmester [Az építőmester az a szakember volt, aki az építkezéseknél előforduló összes iparosmunkákat

irányította, ill. felügyelte. Építőmesteri bizonyítványt vagy műegyetemi oklevél birtokában két év gyakorlati építési munka után kaphatott valaki, vagy (1884 óta) állami vizsgát kellett tenni gyakorlati építészeti tárgyakból (tervezés, szerkezetismeret, költségvetés, földmértan, anyagtan /főtárgyak/ és mennyiségtan, geometria, műtörténelem stb. /melléktárgyak/). Az építőmesterség a képesítés megszerzésén kívül engedélyhez volt kötve (ellentétben az építési vállalkozással, amelyet nem kötöttek sem képesítéshez, sem engedélyhez, de a vállalt építkezéseket az építési vállalkozó csak jogosított építőmesterrel végeztethette). Magyarországon az építőmesterek jogosultak voltak tervezésre is. – A szerk.]. Azután ment el a műszaki egyetemre. Az első világháborúban az utászoknál szolgált, főhadnagyi rangig ment. Kétszer sebesült, nagyezüst vitézségi érmet és Károly király keresztet [Károly csapatkereszt] is kapott [lásd: rendjelek, kitüntetések].

Béla sokkal fiatalabb volt. Tizenegy évvel később született, mint ők. Hites könyvvizsgáló lett, és nagyon gazdag. Nagyon sok pénzt keresett, sokkal többet, mint apám a maga műszaki végzettségével. Holott apám volt a legjobb mérnök Magyarországon. Béla bácsi megjárta Bort [lásd: bori rézbányák], de életben maradt. 1945 után a Joint igazgatója lett [Föltehetően nem a Jointnál állt alkalmazásban, hanem az OZSSB-nél volt osztályvezető. Országos Zsidó Segítő Bizottság (OZSSB). Elnöke: dr. Görög Frigyes. Tagjai: dr. Szücs Géza, Zeitinger Jenő, dr. Harsányi Sándor (BM-kiküldött), Vida Miklós (pesti osztályvezető), Wágner Béla (pénzügyi osztályvezető, 1947-ben meghalt) (Forrás: Novák Attila: Cionizmus érett korban – a magyarországi cionista mozgalom a második világháború után, Múlt és Jövő 1998/2-3.). – A szerk.]. Komoly, nagy képességű ember volt. Egyszer csak egy csudálatos autóbalesetben az egész Joint vezetőség meghalt, kivéve a sofőrt [A Joint igazgatási szerve a "Joint Comité". Elnöke 1945-től 1948 februárjáig: dr. Görög Frigyes, 1948 februárjától 1951 őszéig dr. Szücs Géza. Tagjai voltak: Kahán-Frankl Samu, Stöckler Lajos, 1945-től 1946 elejéig dr. Geyer Albert mint az MCSZ elnöke (utóda 1948 márciusáig Salamon Mihály, majd 1949 márciusáig Bisselisches Mózes), dr. Benedek László (egészségügyi szakértő), Zeitinger Jenő (a Népjóléti Minisztérium biztosa), dr. Szücs Géza (a párizsi Joint központ kiküldöttje), Lakatos Sándor, a BM biztosa és 1947-től az amerikai Joint kiküldöttje, Israel G. Jakobson.]. És ez volt 1947-ben, pedig akkoriban nem volt még olyan forgalom az utakon, hogy ennek be kellett következnie. Nekem első pillanattól kezdve az volt a véleményem, hogy megölték. Ugyanis előtte járt Svájcban, és szerintem megtalálta a bankokban a zsidó vagyont. Én is nyomoztam, és megtaláltam egy csomó zsidó vagyont Svájcban és Svédországban. A dolog úgy történt, hogy a Ganz vállalat gyűjtötte a zsidó vagyonokat, és kicsempészte az országból. Részvényeket vittek ki külföldre. Én megtaláltam a svájci bankokba és egy svéd vállalathoz csempészett vagyont. Arra vonatkozóan iratokat találtam a levéltárban. A legnagyobb vagyon Dél-Amerikába lett kicsempészve, és erről egy darab iratot nem találtam, pedig gondosan végiglemeztem az egész levéltárat.

Wágner Bélának volt egy lánya, Zsuzsi, aki 1938-ban született, Budapesten. 1956-ban disszidált, Svédországba ment. Gimnáziumba itt járt, de már Svédországban érettségizett. Utána matematika-fizika szakos tanári diplomát szerzett. Még 1956-ben férjhez ment Gabriel Giacomo Sándorhoz, akitől 1960-ban elvált. Gyerekük nem volt. 1963-ban megint férjhez ment. A második férj neve Bjare Torgny Stigson. Így Zsuzsit úgy hívták, hogy: Wagner-Bjare Susanne. 1999-ben egyszer csak telefonált a férje, hogy Zsuzsi öngyilkos lett. Még beszéltem vele két hónappal korábban, és nem úgy nézett ki, mint aki meg akar halni. Szerintem megölte a férje. Amikor

telefonált, akarta tudni, hogy van-e Zsuzsától végrendeletem. Volt végrendeletem, 1997-ben írta, és 1999-ben megerősítette, de nem mertem bevallani, mert Zsuzsi apja is furcsa körülmények között halt meg, ő is. A végrendelet az unokám javára szólt, és nekem az unokám élete többet ér, mint bármiféle pénz. A svéd vagyonnak nem mentem utána, mert tíz évvel azelőtt a férje nevére csinált egy végrendeletet. De a beszédéből arra következtettem, hogy megtalálta a zsidó vagyont, amit még Béla bácsi juttatott ki. Hogy Béla bácsi mit csinált Svédországban, hogy milyen pénzeket fektetett be és hova, azt nem tudom. Egy papírt találtam a levéltárban, ami bizonyítja azt, hogy talán az Ericsson cégen keresztül. Amikor Zsuzsi kiment Svédországba, sok mindent kivitt. Például rengeteg aranytárgya volt. Olyan briliánsai voltak, hogy amikor itthon volt, félttem vele végigmenni az utcán. Ebből semmit nem örökölt a család, pedig a végrendelet értelmében ez az unokámat illette volna.

Szerintem Zsuzsi férje orosz vagy Gestapo kém volt. Ezt onnan gondolom, hogy amikor Zsuzsi elvált az első férjétől, állandóan ott volt mellette egy orosz zsidó barátnő. Aztán amikor kint jártunk Pistával, az élettársammal, és megláttam a férjet, odasúgtam Pistának, hogy te, ez egy Gestapo kém. És Pista, aki III/II-es nyomozó volt, azt válaszolta, hogy nagyon jól képzett. Zsuzsi mesélte, hogy a férje azt mondta neki, hogy a nagymama zsidó volt. Ugyanakkor az anyja több alkalommal éltette Hitlert mindenfajta ok nélkül. És valahogy nem volt alkalmam rá, hogy megmondjam Zsuzsinak, vigyázz, ez az ember kém. És amikor a csípőprotézis operációja volt, és kint voltam, akkor sem kerültem olyan helyzetbe, hogy meg tudjam neki mondani, mi van körülötte. De különben sem hitte volna el nekem.

Apámnak volt még két lánytestvére is, Erzsébet és Aranka. Aranka tíz évvel volt öregebb, mint apám. Tisztviselő volt. Nem tudom, mikor halt meg, de valamikor 1944 után. 1945 után még tisztviselőként dolgozott a hitközségnél. Férje soha nem volt. Erzsi néni énekesnő volt. Nem valami nagy helyen, csak ilyen tingli-tangli társulatoknál. Férje neki sem volt, de neki nagyon sok szerelmi kapcsolata volt. 1960 körül halt meg. A 1940-es évek elején a szüleim segítették őket. Volt anyámnak egy háza, a Reitter Ferenc utca 77. szám, ott adtunk nekik egy lakást, amiért nem kellett fizetniük, és a szüleim még pénzt is adtak nekik a megélhetésre.

Térjünk át az anyai ágra. Anyám nagyszüleit sem ismertem személyesen. Viszont a dédanyámról anyám sokat mesélt. A dédanyám, Fáni mama volt a meghatározó, aki egyszerű parasztasszonyként dolgozott. De különleges képességű parasztasszony volt. Amikor olvastam Sellye „Stressz” című könyvét [Sellye János: Életünk és a stressz, Akadémiai, 1978], akkor időnként az volt az érzésem, hogy ezt mind ismerem, de úgy, mint a dédanyám tanácsait, ahogy anyám mesélte. Csodálatosan tehetséges nő volt. Ehhez azt kell tudni, hogy az ükapám nem adta ki a dédanyám hozományát, mert nem ahhoz ment hozzá, akihez ő akarta. Akkoriban csodálatos dolog volt, hogy dédanyámat szerelemből vették feleségül. A dédapám, Grünwald Mór, azért tudta megcsinálni, hogy feleségül vette dédanyámat, mert meghalt az ő édesapja. És akkor az édesanyja hazahívta Faddra, hogy ő vezesse a kocsmát és a gazdaságot. Volt egy ötholdas földjük és egy kocsmájuk. Előtte az volt, hogy amikor dédapám tizenhárom éves lett, elküldték a tanyavilágba árulni. Először körütekerték a derekát egy csomó szalaggal, és azt árulta. Aztán egyre jobban ment, és a végén már tolós kocsival vitte az árut. Tudni kell, hogy a szülei taníttatták a gyerekeket, úgyhogy ő tudott írni, olvasni, számolni. Nagyon szerették a különböző falvakban, mert ha kellett tíz férfi, mindig ő volt a tizedik [lásd: minján]. És nagyon szerették azért is, mert jól tudott olvasni. Úgyhogy fölfutott az üzlet. Az árut az ükapámtól, Fáni mama apjától vásárolta. Állandó harc volt,

hogy olcsón kapja az árut, és ügyesen adta el, és gyűlt a pénze. És akkor meghalt az apja, és az anyja hazahívta. De kellett asszony is. És akkor vette feleségül Fáni mamát. Fáni mama és az ő édesanyja jól összedolgoztak, és a földből kihozták a maximumot. De a férjének volt még négy testvére, és azokat ki kellett fizetni. Arra gondoltak, hogy majd a hozományból, de Fáni mama nem kapott hozományt, ezért egy összegben nem tudták. Kénytelenek voltak úgy kifizetni, hogy minden évben adtak nekik két mázsa gabonát, napi két liter tejet, hetente egy pár csirkét, ősszel pedig egy-egy libát. Később két kacsára váltották a libát, mert kevesebb takarmányból kihozták ugyanazt a húst. Dédanyám nagyszerű háziasszony volt. Máig is vannak olyan törülközőim, amik az általa termesztett lenből készültek, ő tilolta, ő fonta, és a takácsok megszőtték. De volt olyan törülközőm is, amit még ő is szőtt.

Érdekes történet, hogy amikor a nagymamám eladósorba került, nagyon jó partinak nézett ki, és egy kecskeméti család akarta a fiának. Jöttek háztűznézőbe, és előkerült Fáni mama véres köténnyel, mert ő segítette világra a farfekvéses borjút. Ugyanis az állatorvost elrúgta a tehén, csak őt tűrte meg maga mellett. A család összefutott, hogy egy úriasszony véres köténnyel. Aztán kiderült, hogy ez volt a jó, mert azt mondták ezek a kecskemétiak, hogy nézd meg az anyját, és vedd el a lányát. Merthogy milyen nagyszerű nő, hogy ő segíti világra a farfekvéses borjút. A dédapám ugyanis azt csinálta, hogy összevásárolta a leromlott állatokat, a dédanyám pedig rendbe hozta, és föl hizlalta ezeket az állatokat. Nagyon tudott az állatokkal bánni, úgyhogy azt mondták róla, hogy boszorkány, beszél az állatok nyelvén, és delejes a keze. De nem rossz boszorkány, aki megrontja a szomszéd tehenét, hanem a saját tehenét babonázza meg, hogy sok tejet adjon. Amikor ment a csorda, és potyogtatott, azt összeszedte. Ezért volt neki olyan a kertje, hogy fantasztikusan sok növénye volt, mert sok volt a trágyája, mert összegyűjtötte végig a faluban. Ő magát teljes egészében parasztnak tartotta. Kilenc gyereke volt, és mind a kilencet föl tudta nevelni. Egyik sem halt meg. Vagy a holokauszt során irtották ki őket, vagy a fiúkat elvitték katonának, és ott haltak meg. Összesen ketten vagy hárman haltak meg betegségben, de nem gyerekkorban. Olyan elveket vallott, amik ma a legmodernebbek. Például vacsorára minden nap kávé volt kaláccsal. Nem nagy vacsorákat adott. És az ebédnél mindig volt főzelék. A mostani elveknek megfelelően etette a családját, és nevelte az állatokat. Neki mindig volt februári csirkéje, mert a februári csirke a legjobb. A tehene mindig ragyogott. Valami fantasztikus személyisége volt, és olyan keze, hogy azt mondták, hogy delejes. Én örököltem ezt a képességét, sőt a lányom is örökölte. Úgy tudunk masszírozni, tudjuk, hogy kell megfogni a beteg, fájó részt, hogy a fájdalmat kiszedjük belőle. Megnézheti a virágomat is. Van valami kisugárzásunk. Van egy olyan növényem, amelyik nem a fény felé nő, hanem felém.

Szóval nagymamát, Grünwald Karolint elvette a kecskeméti Weisz Gyula, aki valamikor, talán már a házasság előtt, Vágóra magyarosított. Vágó Gyulának semmi képzettsége nem volt, csak egy jó módú kecskeméti család fia volt, és elkártyázta a nagymama hozományát. Pedig jelentős pénz lehetett, mert a család többi tagja gazdag volt. Pontosan nem tudom, mennyit adtak. Amikor összeházasodtak, akkor Grünwald Karolina előbb Kecskemétre költözött, és a gyerekek ott születtek Kecskeméten. Anyámnak volt két testvére, Boriska és Mihály. Nagymamának rengeteg kosztos diákja volt, abból tartotta el a családot. Azt nem tudom, hogy saját lakásuk volt-e, vagy a nagypapa szüleinél laktak. De Kecskeméten nem tudtak megélni, és akkor Faddra költöztek a Fáni mamáékhoz [Fadd – nagyközség volt Tolna vm.-ben, 1891-ben 5500, 1910-ben 6000, 1920-ban 5000 lakossal. – A szerk.]. Gyulát alkalmazták magtárosnak, ahol lopott, mint a szarka, és hagyott

lopni másokat is. Ezért kirúgták. Hogy ez hány év múlva következett be, azt nem tudom. Akkor Gyula visszament Kecskemétre, a nagymama pedig a gyerekekkel egy ideig Faddon maradt, aztán Fornád-Kecsegére ment. Anyám mesélte, hogy zokogott, és imádkozott, hogy Istenem, tedd lehetővé, hogy ne legyek olyan szegény, hogy lopni legyek kénytelen. Nagypapa és nagymama többet nem került össze. Nem váltak el, mert a család nem akarta. Akkoriban nem jól vette ki magát, ha egy nő elvált asszony volt.

Anyámék azért kerültek Fornád-Kecsegére, mert nagymama egyik testvére, Grünwald Lajos és a másik testvérének, Grünwald Máriának a férje, Heisler Jakab kibérelték Széchenyi Gyuláné Esterházy Bernadett hercegnő kétezer holdas birtokát. Ez volt Fornád-Kecsege [Valószínűleg Fornád-pusztáról és Kecsege-pusztáról van szó – ma mindkettő Tamási külterülete. – A szerk.]. Különben nagymama többi testvére közül senkit nem tudok felsorolni, mesélték, hogy volt még egy Rozi néni, egy fiú, aki az egyik árvízben halt meg, és egy másik fiú, aki az első világháborúban halt meg, azt talán Istvánnak hívták.

Anyám a faddi évekről nem nagyon mesélt. Fornád-Kecsegéről azt mesélte, hogy Tolnára járt iskolába, és a tejeskocsival hozták-vitték a polgáriba. Egy udvarházban laktak, ahol egy hosszú tornácról nyíltak a szobák. Minden nap megmosták a lábukat, és anyám volt mindig az utolsó. Egy lavór víz volt csak, mert spórolni kellett a vízzel. Sokszor aludt Mariska néniéknél, és hallgatta Lajos bácsi és Jakab bácsi vitáját a gazdaság fejlesztésével kapcsolatban, hogy extenzív vagy intenzív gazdálkodást folytassanak. Jakab bácsi azt mondta, hogy extenzív gazdálkodást, és ki kell venni a pénzt, és másba fektetni, Lajos bácsi azt mondta, hogy nincs jobb befektetés, mint a föld. A végén Jakab bácsi győzött. Ez egy állandó vita volt köztük, és ezt anyám hallgatta, és ezért tudta később Pesten az ügyeket intézni, mert pontosan tájékoztatva volt a gazdaság problémáiról.

Anyám nagyon szép szőke lány volt. Tizenhárom éves korában elvitték egy bálba, és senki nem kérte föl táncolni. Ő tudta, hogy neki nincs hozománya, és annyira nem szép, hogy feleségül vegyék, és azért döntött úgy, hogy tanítónő lesz, hogy ne maradjon vénkisasszonynak a család nyakán. Ezen a bálon döntötte el. Egyébként később nagyon sikeres nő volt. Gyönyörű szép volt, és feleségül vették volna a szépségeért is. És nagyon tudott az emberek nyelvén beszélni.

Amikor elvégezte a polgárit, írt egy kétségbeesett levelet a veszprémi apácázárda főnöknőjének. Erre az elküldte neki a tanítóképző első évfolyamának a könyveit. És anyám fölment a padlásra Fornád-Kecsegén, és egy szál magában, minden segítség nélkül fölkészült az első évből. Nem is tudta senki, és amikor jött a vizsga ideje, akkor azt mondta a nagyanyámnak, hogy anya, kellene egy kis pénz. Minek? Föl akarok menni Veszprémbe. Miért? Mert le akarok vizsgázni a tanítóképzőben. De ne mondd el senkinek, mert ha megbukok, ne nevéssenek rajtam. Megkapta a pénzt, fölment, és levizsgázott.

Utána felkerült a család Pestre, mert kellett valaki, aki intézi a birtok ügyeit, és Pesten voltak a bankok. Anyám Pesten befejezte a tanítóképzőt, és tanítani kezdett a Százados úti iskolában, aztán átment a Peterdy utcai elemi iskolába. Közben ellátta a fornád-kecsgei birtok ügyintézői feladatát. Hallatlan ügyes ügyintéző volt. Tulajdonképpen az anyám tartotta el a családot. Tizenhat évesen volt a birtok ügyintézője. Sokszor százezer koronával a táskájában ment egyik bankból a másikba. Ki a fene gondolta volna, hogy egy kislánynak a táskájában ennyi pénz van?! Közben tanítványai is voltak. Végül a Hernád utca 42-ben volt, onnan ment nyugdíjba.

Amikor a nagymama felköltözött a gyerekekkel Pestre, béreltek egy háromszobás lakást az Aréna [ma: Dózsa György] út 64-ben, a harmadik emeleten. Amikor Lajos bácsi 1930-ban meghalt, vagyona egyik felét a feleségére hagyta, a másik felét pedig a nagymamára. Lajos bácsiéknak nem volt gyerekük. Az örökség egy részéből nagymama megvette anyám nevére az első emeleti, százhet négyzetméteres lakást, ami három szobás volt, cselédszobával, konyhával, fürdőszobával, két vécével.

Volt olyan időszak is, amikor anyám egyik unokatestvére, Juliska is itt lakott. Ez egy érdekes történet. Juliska nagybátyja 1919-ben, Szekszárdon a direktórium elnöke volt. Amikor jöttek az ellenforradalmárok, egy Sz. Richárd nevű csendőrtiszt volt a parancsnokuk. A család úgy döntött, hogy feláldozza Juliskát, aki Tolna megye legszebb lánya volt, és elküldték Sz.-hez, hogy legyen a szeretője. Juliska állapotos lett, Sz. megkérte a kezét, de nem mentette meg a nagybácsit. Erre kifizették a kauciót hadikölcsönkötvénnyel, és kitagadták a Juliskát. Nem voltak hajlandók velük szóba állni. Akkor anyám azt mondta, hogy a születendő gyerek nem tehet róla, hogy a szülők mit csináltak, és odavette Juliskát az Aréna úti lakásba, és onnan ment szülni. Julis néni és anyám egyidősek voltak, és nagyon szerették egymást. Az a család gazdag volt, az anyám családja viszonylag szegény volt. Sz.-nak ezután nem tetszett a pofája, mert zsidó nőt vett feleségül, de Julis néni nagyon szép volt, és amellet szellemes és csodálatos személyiség, a férje imádta, úgyhogy a férfi elment nyugdíjba. A háború alatt a Mauthner gyár katonai parancsnoka lett. Tudta, hogy a háborút elvesztették a németek, és amikor jött 1944, föl akarták robbantani a gyárat. Ő tudta, hogy ki a gyárban az illegális kommunisták vezetője, mert ő kommunisták ellen nyomozott, ez volt a feladata. Odahívta, és mondta neki, hogy „Maga kommunista”. „De alezredes úr, hogy képzeli.” „Arra nekem nincs időm, hogy magával vitatkozzak. Itt az aláaknázási terv, én holnap tizenkettőkor meggyújtom a kanócot. Magának kötelessége elintézni, hogy ne robbanjon föl. Én nem tehetem azt, hogy nem gyújtom meg, mert akkor kivégeznek. Ha véletlenül megtalálják magánál az aláaknázási tervet, maga lopta el. Ha megmondja, kitől van, az magát nem menti meg, de engem kivégeznek. Ez történt, és megmenekült a gyár. 1945-ben ezért igazolták, és bekerült a rendőrségre. És mint jó nyomozó, ő volt az, aki a magyar rendőrséget felfuttatta. Például ezeket a vetkőztetőket ő nyomozta le [1945–1948 között, különösen a főváros budai oldalán egymást érték a rablótámadások, az ún. utcai vetkőztetések. – A szerk.]. Nem sokáig hagyták, és elővették a 19-es dolgait. Lefogták és börtönbe csukták. A smasszerok azért verték, mert csendőr, a volt kollégái azért verték, mert áruló. Amikor 1956 körül kikerült a börtönből, hamar rákos lett, és meghalt. Pedig Julis néni mindent elkövetett, mert szerette. A lányuk, J. 1920-ban vagy 1921-ben született. Róla annyit tudok, hogy háromszor ment férjhez, a harmadik férje Petrovics Emil zeneszerző volt. Judit egy külkereskedelmi vállalat egyik főosztályvezetője volt, mert gyönyörűen beszélt angolul, németül, franciául és spanyolul, és nagyon jól tudott tárgyalni. Egy zseniális nő volt. A rendszerváltáskor még ott volt, és onnan ment nyugdíjba. 2004-ben halt meg [Sz. J. Petrovics Emil első felesége volt. Apjáról a következők olvashatók Petrovics önéletírásában: „Horthy Miklós kémelhárító (defenzív) osztályának parancsnoka, aki Budaörs tájékán megakadályozta az utolsó trónkövetelő, a Habsburg-ivadék IV. Károly visszatérését a magyar trónra. Aki az első zsidótörvény életbeléptetésének napján lemondott hosszú éveken át folytatott, hazához hű katonai kötelességteljesítéséről, és ezzel természetesen tábornoki rangjáról is. A 2. világháború befejeződése után a demokratikus Magyarország reaktiválta, s egyik vezetője lett a rendőrség s a biztonsági szolgálat megszervezésének, szakmai felkészítésének. Az '50 körüli koncepciók s perekben letartóztatták, (emlékeim szerint) 17 évi börtönre ítélték, mint horthysta bűnözőt”

(Petrovics Emil: Önarckép – álarc nélkül, 1930–1966, Elektra Kiadóház, 2006). – A szerk.].

A többi férje nevét nem tudom, de azt igen, hogy egyik sem volt zsidó. Ő sem tekintette magát zsidónak. Sőt, egy kicsit mintha antiszemita lett volna. A zsidó rokonaim miatt kerültem én bajba, mondta. Egyszerűen nem fogta föl, hogy ő zsidó származású. Persze a holokauszt nem érintette, mert nem számított zsidónak. Aki időben kikeresztelkedett, mint Judit anyja, és a házastársa keresztény volt, az nem számított zsidónak. Az árja párja volt. És akkor az ilyenek gyereke sem számított zsidónak.

Tehát ott laktunk az Aréna úton, és Boriska nagynénémet közben beírárták a Zeneakadémiára, mert kivételes hangja volt. Később olyan operaénekes lett, aki a Városi Színházban vagy százszor énekelte Mártát a Faustból. Vágó Boriskának hívták [Neve szerepel az Opera archívumban. – A szerk.].

Mihállyal problémák voltak, mert jól elhelyezkedett, de sikkasztott. Ennek következtében kirakták az állásából, és nagyon komoly pénzekbe került a családnak, hogy kimossa ebből a sikkasztásból. Úgyhogy a nagyanyám aztán nem is állt vele szóba.

Nagyanyám halála után a nagymama végrendelete alapján a pénzt három egyenlő részre osztották anyám és két testvére között. És ez volt az én tragédiám. Mihály beperelte anyámat, hogy anyám miért kapott ugyanennyit, amikor övé lett a lakás is. Egyébként azért kapta anyám még a lakást is, mert Borcsa néni kapott hozományt, amikor férjhez ment. És amikor a férje az 1929-es válságban tönkrement [lásd: 1929-es gazdasági világválság], akkor a nagymama visszavásárolta a képeket, bútorokat a Boriskának. Misi pedig sikkasztott, és azt kellett visszafizetni. Borcsa néni nem perelt, de mivel azt hitte, hogy anyám halála után az ő lánya, Éva fogja örökölni az Aréna úti lakást, amikor anyám terhes lett, akkor megátkozta. Harmadik hónapos terhes volt velem anyám az első átoknál, akkor anyám jobb karja megbénult három napra. A második átoknál fél éves magzat voltam, akkor elment a feje, és a harmadik átok hatására hét és fél hónapra megszülettem. Koraszülött voltam. Boriska egyszerűen gyűlölt engem, csak ezért, mert lettem. Ugyanis anyám volt a menedzsere, és szerette volna, ha anyám továbbra is segít neki a pályáján. Amikor operaénekes volt, akkor vitte anyámat külföldre, jó volt hozzá. És megsértődött, mert neki szüksége volt anyámra, erre ő bejelenti, hogy állapotos, és nem tud tovább segíteni. Ez egy olyan harc volt a családon belül, amiről nem kellett tudni.

Az örökségből anyám és Borcsa néni vettek egy negyvenlakásos bérházat, a Reitter Ferenc utca 77. számút, abban a reményben, hogy abból lesz jövedelem. Aztán jött a huszonkilences válság, nem lehetett kiadni a lakásokat. Különben anyám és Borcsa nem voltak összeeszeve. Csak volt egy ordító jelenet, amikor kiderült, hogy anyám állapotos. Anyám akkor már harmincegy éves volt [1897-ben született].

Az én születésem [1931] után Borcsa néni az operaénekléssel már nem keresett pénzt. Akkor már nem alkalmazták. Úgyhogy cselédmunkákat látott el, például varrt. Nem volt varrónő, de varrt. Aztán kénytelenek voltunk eltartani Borcsa nénit, mert a férje elvált tőle, és nem adott tíz fillért sem a gyerekhez. Anyám adott nekik hetven pengőt havonta, és minden vasárnap ott ebédeltek.

A bérház sajnos nem jövedelmezett. A lakók nem fizettek, rosszul fizettek. Minden hónapban bejött apámhoz a házmester, és hozta a pénzt. És akkor apám odaültetett maga mellé, és megmutatta,

hogy mire költi a pénzt, és mennyi marad belőle, miután kifizették a házadót, a vízdíjat, a csatornadíjat. Aztán akkoriban kötelező volt tízévenként felújítani, kifesteni, homlokzatot festeni, a lakások ajtajait, ablakait passzítani és mázolni. Ehhez apám még hozzáírta az ő saját gondnoki bérét, amit azonosnak vett a házmasterével, és azt mondta, hogy ezt nem veszi föl. És minden kiadás után nagyon kis pénz maradt. Azért később a kommunista párt nagy hülyeséget követett el a házak államosításával [lásd: államosítás Magyarországon], mert azt hitte, hogy a házak sokat hoznak. De a házak nem hoztak sokat. Nagyon kis jövedelem volt a házakból.

Közben anyám férjhez ment Wágner Sándorhoz. Amikor összeházasodtak, akkor odaköltözött anyámhoz, az Aréna út 64-be. Ott volt az irodája is. Nem tudom, hogy ismerkedtek meg, valaki bemutatta őket egymásnak. Érdekes, tíz évvel korábban már találkoztak, és akkor nem lett belőle semmi, és később valahogy megint összefutottak. 1930-ban házasodtak össze. Nagyon jó házasságban éltek. Amikor apám délben hazajött, rögtön átöltözött otthoni ruhába. Anyám kérdezte: Apukám, nem éhes? Megenném a szépasszony főztjét, válaszolta. Amikor megevett, odament anyámhoz, és kezet csókolt, és azt mondta, köszönöm az ebédet. Anyám szerénykedett, hogy ugyan, ugyan. És akkor apám mindig elmondta, hogy ha én egy házat építek, az száz év múlva is meglesz, maga egy egész délelőtt dolgozott ezzel az ebéddel, és tíz perc alatt vége van. El kell ismerni a háziasszonyt az ő munkájáért. Soha nem veszekedtek. Elmondok egy vitát. Apám azt mondja: „Olyan életlen volt a borotva, alig tudtam vele megborotválkozni.” Mire anyám: „Nem értem, amikor a szappant vágtam vele, akkor még jó éles volt.” Apám letette a leveseskanalat. Egy hangos szót nem szólt, talán csak a kanál letevése volt egy kicsit hangosabb. Anyám a konyhában sündörgött, átmelegítette a leveket, és azt mondta: „Vidd be, Panni, apádnak.” Amikor apám megette az ételt, kihozott a szobájából egy drótot: „Máskor ezzel vágja a szappant.”

Az ebéd mindig egykor volt. Anyám délelőtt tanított, addig a cseléd mindent előkészített. Megpucolta a krumplit, a zöldséget, meggyúrta a tésztát. Anyám délben hazajött, és egy óra alatt megvolt az ebéd. Apám délelőtt az épületen volt, egyre hazajött, megebédelt, és délután otthon dolgozott. Ő egy olyan építészmérnök volt, hogy amikor egy épületrészt befejeztek, akkor ment a mérőléccel, tizedmilliméter pontossággal bemérte a távolságokat, új rajzokat csinált, és ötéves koromtól az én feladatom volt, hogy odaadjam az asztalosnak, a vízvezeték-szerelőnek, mindenkinek, hogy pontosan tudja, mert ott az építkezésen nem volt szabad semmit sem igazítani. Műhelyben lehet igazítani, de épületen nehéz, drága, és nem lehet jól megcsinálni. Apám ragaszkodott hozzá, hogy az épületen nincs igazítás. Ott a csöveket már csak összezsavarni lehet, beépíteni az ajtót, ablakot, de igazítani nem. Egyszer előfordult, hogy az asztalos rajzát a vízvezeték-szerelőnek adtam, és fordítva. Akkor nagyon kikaptam.

Tulajdonképpen én voltam apám irodájának a diszpécser egészen fiatalon. Egyébként tizenkettőtől fél egyig én voltam egyedül a telefontól, és az iparosok, akik rendszeresen késtek a munkával, inkább akkor telefonáltak, nem akkor, amikor apám otthon volt. Felhívtak, hogy késni fognak a munkával. És én mindig mondtam, hogy amennyiben a következő iparost nem gátolja a befejezésben, akkor meg lehet oldani, ha gátolja, és akár egy nappal is késünk az átadással, akkor pönálét kell fizetni, és ezt apám bírói úton vissza fogja perelni. Képzelje, ötévesen tudtam azt a szót, hogy pönálé. És megmondtam, hogy ki az az iparos, aki utána jön, és megmondtam a telefonszámát. És akkor már apámnak úgy mondták, hogy fogok késni három napot, de megbeszéltem a lányával, hogy a befejezés nem fog késni. Apám odavolt, hogy miért nem őt hívták. És akkor anyám mondta neki: mert a Panni sose mondja nekik, hogy hatemeletes

disznóság. Ez volt apám szavajárása, ha valaki azt mondta, hogy késni fog. Én nem pöröltem, hanem egyeztettem. Gondolja el, ehhez öt éves voltam. Nem tudtam olvasni, de egy olyan szervezési készség volt a kobakomban, ami abszolút ritkaság. Apám Budapest legjobb építészmérnöke volt, de nem volt jó üzletember. §§Az üzletember öt éves koromtól én voltam. Úgy kezdődött, hogy volt egy Démán nevű fővállalkozó, aki megbízta apámat a svábhegyi házak építésével. És Démán nem fizetett, emiatt állandó volt a végrehajtó nálunk, noha nagyon nagy beosztással éltek a szüleim. És akkor azt mondtam anyámnak, hogy én szólok Démánnak. Démánnak volt egy vendéglője, kiálltam a vendéglő közepére, voltam talán hat éves, és azt kiabáltam, hogy adja meg apámnak a pénzét. Maga miatt foglalnak nálunk, viszik a zongorát, anya sír. Démán másnap fizetett [A Svábhegyen és a Széchenyi-hegyen 1937 és 1941 között 11 szálló, ill. társas üdülőszálló épült föl 1937 és 1941 között (és még korábban kettő). Wágner Sándor az 1939-ben épült, 48 egyszobás lakosztályból, társalgóból és étteremből álló Lomnic üdülőszállónak volt a kivitelezője (a tervező Szőke Imre, a megrendelő Démán Iván volt). Lásd: Majestic, Mirabel. – A szerk.]. Soha többet senki nem mert tartozni az apámnak, úgy féltek a számtól. Szóval fantasztikus gyerek voltam. Ezzel születtem, erről nem tehetek. Azt se mondhatom, hogy én ezt tanultam. Nem tanultam sehonnan. Attól kezdve emelkedett a család gazdasági helyzete, és a család rettenetesen gazdag lett emiatt. Akkor egyébként egy föllendülés is volt, és ezt a föllendülést én nagyon jól ki tudtam használni. Meg tudom mutatni apám 1943-as végrendeletét, látszik belőle, hogy szépen volt vagyunk. Volt a ház, több lakás és rengeteg építési anyag. A Manci hidat [lásd: pontonhidak] az utolsó szögig abból az anyagból építették föl, amit apám telepén foglaltak le. Tíz fillért nem kaptunk érte.

Elmesélem a Spitzer-ügyet. Apám az egyik munkájáért kapott hat lakást egy Pipiske úton [Budapest, XII. kerület] újonnan épült házban, és ebből négyet eladtunk. Az egyiket én adtam el. Jött egy Spitzer nevű vevő, hogy megveszi az egyik lakást. Elmondtam neki, hogy milyen negatívumok vannak a ház körül. Erre elment. Aztán mégis visszajött. Ötször jött vissza, és a végén mégis megvette. Apám közben rettenetesen összeszidott, hogy miért kellett megmondani a negatívumokat. Jött egy másik vevő, akinek a Petőfi Sándor utcában volt gyermekruha-szalonya, és szó nélkül aláírta apámmal a szerződést. Három hónap múlva beperelte apámat ezek miatt a hátulütők miatt, amiket apám nem mondott el. És Spitzer ment el tanúskodni apám mellett, hogy még a gyerek is megmondta. Én már tizenkét évesen tudtam, hogy nem szabad félrevezetni a partnert. Inkább vállalni kell a vitát, de félrevezetni nem szabad.

Apám egészen addig alkalmazásban volt, ameddig a nagy válságban az Ast Ede és Társai cég tönkre nem ment [Ast Ede és Társai Mérnökök beton-, vasbeton- és vizierőművek építési vállalata, **Budapest, II. Pálffy (ma: Bem) tér 1.**]. Utána önálló lett. Ő építette a Városcsúcs üzletházat (Kálvin tér) [Az egykori Fenyves Áruházról van szó. Fenyves Dezső 1922-ben vette meg a református egyháztól a Kálvin téri templom mellett álló, akkor már üres telket, ahol egykor egy református lelkészlakás, imaterem és iskola állt, és itt építtette fel áruházát az 1920-as években. – A szerk.], a Corvin mozit, és az Urániát is [A Corvin mozi (Corvin Mozgóképzőház Rt.) épületének (1920–1922) tervezője Bauer Emil (Budapest, 1883 – Sydney, 1956) volt. Az Uránia mozinak helyet adó épületet Schmahl Henrik (1846–1913) tervezte még a 19. század végén. 1898-ban nyílt meg az épületben (az Alhambra mulató helyén) az Uránia Magyar Tudományos Színház, amely lényegében ismeretterjesztő intézmény volt, ahol már 1901-től vetítettek filmeket (1917-től rendszeresen is). Az „igazi” mozihelyiség, a mai mozi elődje 1930-ban nyílt meg, akkor alakították át a színházteret

ténylegesen mozivá. Az 1000 főre tervezett mozi terveit az UFA cég megbízásából Jánszky Béla (1884–1945) és Szivessy Tibor (1884–1963) készítette (Fabó Beáta: A moziépítészet és a város, Budapesti Negyed, 1997/2–3). Wágner Sándor minden bizonnyal a Corvin épületének, ill. az Uránia mozi átépítésének a kivitelezője volt. – A szerk.]. Épített ezenkívül hidat Tiszaugnál [Az 1927–1929 között épült tiszaugi híd kivitelezőjeként Reiniger Hermant, a M. kir. Állami Vas-, Acél- és Gépgyár alkalmazottját tartják számon; Wágner Sándor valószínűleg alvállalkozó volt. – A szerk.], síremléket (Schossberger mauzóleum a Kerepesi temetőben – lásd www.mult-kor.hu), lakóházakat a Svábhegyen [A fent említett „Lomnic” szállón kívül sajnos csak egy olyan lakóépületnek tudunk a nyomára bukkanni, amelynek ő volt a kivitelezője: a XII. Nárcisz utca 44. szám alatt 1931-ben épült, Bauer Emil tervezte lakóépületnek, amely Solc János fa- és szénkereskedő megrendelésére készült. – A szerk.]. És Magyarország első környezetvédelmi berendezését, a Weiss Manfréd galvanizálójának a víztisztítóját is ő építette. Ez egy óriási dolog volt. Annak idején végighallgattam azt a beszélgetést, voltam összesen talán négy vagy öt éves. Weiss Manfréd azt mondta apámnak, hogy őt csak azért piszkálják, mert zsidó, és csak egy pro forma berendezést építsen. Erre apám azt mondta, hogy hatástalan berendezést ő nem épít, ő kitüntetéssel végzett magyar mérnök, ő csak jó berendezést épít. Megkapta mégis a munkát, és rövid idő múlva hívatta a Weiss Manfréd, mert visszanyerte a berendezés árát. Aranyat, ezüstöt és színesfémeket nyertek vele vissza. Azt mondta apámnak, hogy nem azért kellett megépíteni a víztisztítót, mert a Dunában halpusztulás volt, hanem azért, mert botor fejjel drága nyersanyagot engedünk a Dunába. És kétezer pengő jutalmat kapott apám. Ez akkor óriási összeg volt.

1935-ben apám házat épített Práger Pálnak, a Ganz & Danubius Vagongyár igazgatójának, aki megkérte apámat, hogy szerezzen szovjet megrendelést a Somogyi rokonságon keresztül. Ugyanis Somogyi Béla valamilyen módon rokonunk volt [Somogyi Béla (1868–1920) – tanító, újságíró. Felsővisón volt állami tanító, majd 1897-ben Budapestre került, és a „Népszava” munkatársa, majd 1897–98-ban szerkesztője nyolc hónapig. Utána egy kültelki iskolában jutott tanítói álláshoz. Közben megszerezte a tanári képesítést is, reál-, majd kereskedelmi iskolában tanított. 1905-től a napilappá átalakult „Népszava” belső munkatársa. Ugyanekkor megindította a tanítók szervezkedését, majd 1906-ban lapjukat, az „Új Korszak”-ot, amelyet maga szerkesztett. A Károlyi-kormányban közoktatásügyi államtitkár. A Tanácsköztársaság idején elvi fenntartásai miatt nem vállalt szerepet. A Tanácsköztársaság bukása után a „Népszava” felelős szerkesztője. A fehérterroret támadó cikkei miatt az Ostenburg-különítmény tisztjei elhurcolták, és társával, Bacsó Bélával együtt meggyilkolták, holttestüket a Dunába dobták (MÉL). – A szerk.]. Soha nem tudtam megállapítani a rokonsági fokot, de mindenki tudta, hogy rokon. Elmentünk Somogyi Béla özvegyéhez, Ferike nénihez, aki azt mondta, hogyha a magyar munkásosztály kivívja a forradalmát, lesz megrendelés. Apám azt mondta, hogyha sokáig vártok, nem lesz magyar munkásosztály. És bizonyította ezt számadatokkal, amiből csak egyre emlékszem. Négy éves voltam, amikor ez a beszélgetés elhangzott. Azt mondta, hogy 1919-ben harmincezer volt Weiss Manfréd gyárának a létszáma, és most nem éri el a háromezret. A Ferike néninek volt egy ilyen rojtos terítője, és közben én összefontam az összes rojtot. Később apám közölte, hogy többet ilyen beszélgetéseken nem vehetek részt. Ugyanis elképesztő volt, hogy egy négyéves gyerek egy ilyen beszélgetést földolgozott.

Ezek után a szüleim elmentek a Hatvany báróhoz, aki Somogyi Jolánnak, Somogyi Béla lányának volt a férje [Somogyi Jolán (1903–1991), Hatvany Lajos harmadik felesége volt. – A szerk.], és ott

találkozott apám a szovjet nagykövettel. Amikor odamentünk, a szalonban ott ült Vezér Erzsébet [Vezér Erzsébet (1915–2003) – irodalomtörténész, Ady-kutató. – A szerk.], Justus Pál, és nekem ki kellett mennem a konyhába. Pedig nekem nagyon tetszett Justus, szerettem volna vele játszani. Justus Pál akkor egy csinos fiatal férfi volt. Gyerekfejjel borzasztóan tetszett nekem. Megszületett a szovjet megrendelés, de a Ganz tulajdonosa, most nem tudom, hogy hívták, nem akarta aláírni, mert az oroszok a svédektől vettek mozdonyt, kétharmadát fizették ki, és ennél egy kicsivel többért eladták a mozdonyokat külföldnek, és ezáltal a svédeket lehetetlen helyzetbe hozták. Akkor anyám egyik unokatestvérével, aki a Nemzeti Bankban volt – valami Dodónak hívták ezt a férfit, én csak így hallottam –, elintézte, hogy a Nemzeti Bank magára vállalta, hogy amennyiben nem fizetnek az oroszok, a bank fizet. Ezen a beszélgetésen is ott voltam. Anyám azt mondta ennek a Dodónak, hogyha a magyar paraszt kap bolettát, hogy olcsóbban tudja kiszállítani az árut, akkor a magyar ipar is megérdemli bolettát [A boletta bevezetésével 1930. július 1-jétől mázsánként 3 pengőt, 1931. július 1-jétől 6 pengőt, 1932. július 1-jétől 4 pengőt, 1933. július 1-jétől ismét 3 pengőt kaptak a termelők a tőzsdei eladási ár fölött. (A búza mázsánkénti ára ebben az időben 10 és 20 pengő között mozgott.) A fentebb ismertetett árkiegészítésen felül a bolettából befolyó összeget elkülönített pénzügyi alapba helyezték, és más forrásokkal kiegészítve a gazdák egyéb módon történő megsegítésére fordították. A bolettát 1934-ben megszüntették (Wikipédia). – A szerk.]. Volt egy irat, amit sajnos nem tettem el. Ebben egy Urbányi Sándor nevű nemzeti bankos illető írta, hogy az oroszok nem engedték érvényesíteni az acél árában bekövetkezett változást, mert a háború miatt megnőtt az acél ára, de ők sem érvényesítették a pamutnál, és csinált egy szaldót, és megállapította, hogy jól jártunk. És láttam Mikoján levelét, amit a saját embereinek írt, és ugyanezt írta. Tehát ez egy nagyon jó szerződés volt, mind az orosz, mind a magyar félnek. Egy kvázi bartelszerződés volt, ami lényegében lenyomta az árat a nemzetközi ár alá. Tehát ez a szerződés egy óriási dolog volt, és ezt a szüleim intézték el.

Közben elkezdtem az elemi a Hernád utca 42-ben, utána a Zsidó Gimnáziumba mentem, az Abonyi utcába. Az elemiben kitűnő voltam, a gimnázium első három évében jó rendű. Azért gyerekkoromban nem csak dolgoztam, hanem játszottam is, de nem éreztem munkának, amit apám irodájában csináltam. Én egyáltalán semmit sem éreztem munkának. Azt éreztem, hogy rám szükség van. Jártam különórákra is, németórára, angolórára és zongoraórára. És Berczik Sári nénihez tornára [Berczik Sára (1906–1999) – a magyar mozdulatművészet egyik megalapítója és megújítója, a tánc és a torna művészi ötvözetének megteremtője. 1931-ben szerzett diplomát a Zeneakadémián (zongora és ének szakon), ill. a Mozdulatkultúra Egyesület tanárképző tanfolyamán mozdulatművészetből. 1932-től saját iskoláját vezette. 1949-ben a mozdulatművészeti iskolák politikai elmarasztalása s az egész irányzat intézményes betiltása után koreográfusnak szerződött a volt Fővárosi Varieté társulatához (1950), a Testnevelési Főiskolán pedig megszervezte a művészi torna nevű tantárgy oktatását. Hamarosan a női tornászválogatott művészeti vezetője, majd mesteredzője (1953–1972) lett (Kaán Zsuzsa írása alapján, Táncművészet, 1999. 1. sz.). – A szerk.]. És ameddig lehetett, a Műjégpályára jártam korcsolyázni. Aztán később mint zsidó nem járhattam oda. Pontosabban: bérletet nem válthattam, és akkor a szüleim azt mondták, hogy akkor nem megyek.

Évenként egyszer, a szüleim házassági évfordulója alkalmából elmentünk színházba, és utána elmentünk vacsorázni. Borcsa néni és a lánya, Éva is ott volt ilyenkor. Jártunk moziba, és rengeteget olvastunk. Anyám be volt iratkozva a könyvtárba, a szüleim elolvasták a könyveket, és

megbeszélték. Én például a „Csendes Don”-t 1945 előtt olvastam [A „Csendes Don”-t igen hamar lefordították magyarra: oroszul az első két kötet 1928-ban, a harmadik 1932-ben, a negyedik pedig 1940-ben jelent meg. A magyar fordítás 1941–45 között készült el. Valószínűleg a Cserépfalvi Kiadónál jelent meg. – A szerk.].

Apámnak volt egy barátja, Tolnai Elemér, aki az állványozást csinálta, a felesége, Rózsika néni anyám barátnője volt, és volt egy fiuk, Tamás. Tolnaiékkal minden héten együtt mentünk el kirándulni. A család úgy döntött, hogy Tamás és én össze fogunk házasodni, de aztán Tamás 1949-ben elment Amerikába. Ezenkívül apám unokatestvérével, Berán Böske nénivel jártunk össze.

Rendszeresen jártunk nyaralni különböző helyekre, de külföldre nem. Egy nyaralásról szeretnék részletesen beszámolni. A fővárosnak volt egy üdülője Balatonkenesén, ami később honvédüdülő lett. Ott a szomszéd szobában nyaralt a polgármester fia, a menyé és az unokája. A polgármester unokája nem tudott magyarul, és kerestek egy gyereket, aki tud németül. Én voltam az egyedüli gyerek, aki tudott németül. És elválaszthatatlanok lettünk Tiborral. Anyámat is nagyon tisztelték, mert látták, hogy milyen hallatlan erővel dolgozik azon, hogy apám karrierjét megcsinálja. Aztán visszamentek Amerikába, és egy hónappal azelőtt, hogy Magyarország belépett volna a háborúba, írtak egy levelet, hogy Tibor majd megőrül, vissza akar kapni engem, egyetlen gyerekkel nem áll szóba, csak engem akar, és küldjenek ki hozzá a szüleim. Tibor megkérte a kezemet. Volt nyolc éves. Kiderült, hogy újság-előfizetéseket gyűjt, és azt írta, hogy eltartani nem tud még, de az előfizetésekből a taníttatásomat fedezni tudja, és a szülei vállalják az eltartásomat. Ha két héttel korábban írja a levelet, akkor ma nem itt élek Magyarországon. Tibor volt életem igazi szerelme. Soha többet nem találkoztunk.

Valamikor 1944 nyarán bekerültünk egy csillagos házba, az István utca 40-be. Október tizenötödike, a proklamáció után [lásd: Horthy-proklamáció] a csillagos házból begyűjtötték a férfiakat, apámat is elvitték munkaszolgálatra. Csepelre került, aztán elindították őket nyugat felé. Az utolsó levél akkor jött tőle, amikor átlépték a határt. Attól kezdve semmit nem tudtunk róla. Miután apámat elvitték, megpróbáltunk elbújni a Reitter Ferenc utca 77-ben, ugyanis egy hónappal korábban apám betette oda az egyik munkását, hogy az majd minket elrejt. De nem elrejtett, hanem feljelentett. Itt jön megint az, hogy milyen rettenetesen erélyes voltam. A rendőrség elvitt bennünket, és átadtak a nyilasoknak. Anyám könyörgött a rendőröknek, hogy ne adjanak át a nyilasoknak, mert azok gazemberek. És a rendőr visszamondta. Három nyilas jött állig fölfegyverkezve. Na, te azt mondtad rólunk, hogy gazemberek vagyunk. Anyám próbálta enyhíteni. De én azt gondoltam, hogy meghalni lehet, de az önbecsülésünket nem adjuk föl, és azt mondtam nekik: „Igen, mondtuk, és én még azt is mondom, hogy maguk földön csúszó gyáva férgek, mert három férfi állig fölfegyverkezve kísér egy nőt és egy tizenhárom éves kislányt. Nem sül le a bőr a képükről. Ha annyi becsület volna magukban, mint körmöm alatt a piszok, akkor Vecsésnél harcolnának az orosz tankok ellen. De az orosz tankok visszalőnek, maguknak egyszerűbb ártatlanokat hurcolgatni.” Erre ők: „Igen, mert ti elárultátok a hazát.” Mire én: „Amíg az én apám katona volt, kétszer sebesült, nagyezüst vitézségi érmet kapott, addig ellenség nem tette a lábát a szent magyar földre. Bezzeg a maguk dicső Horthyja a románok után lovagolt be fehér lovon Budapestre.” Mire ők: „Kormányzósértés.” Mire én: „Én sértettem meg a kormányzót, nem a maguk gyönyörű nemzetvezetője váltotta le a Horthy Miklóst?” Erre már nem tudtak mit mondani, azt mondták, hogy hallgass, bűdös zsidó, mert befogom a szádat. Mire megszólalt anyám, hogy csak egy golyóval, édes fiam. Arra gondoltunk, hogy agyonlőnek bennünket, de akkor legalább az

önbecsülésünk megmarad. Bevittek a Petneházy utcai nyilasházba. Ott történt egy csoda. Anyám volt tanítványának a fia volt az ottani vezető, és anyám ráismert. Az kezdte mondani, hogy ti, bűdös zsidók, sose dolgoztatok. Kérdezd csak meg az anyádat, az ilyen-olyan Bözsit, hogy a Vágó tanító néni mennyire nem dolgozott. Ehhez hozzátartozik az, hogy anyám vitte 1919-ben a Százados úti iskolából a gyerekeket Abbáziába föltáplálni. És Bözsit nem akarták elvinni, mert zabigyerek volt. Akkor anyám kiállt érte, hogy nem a keresztlevelet visszük ki, hanem Bözsit, aki éhezik. Magyarán szólva, megmentette a gyerek életét. A nyilas kétségbeesett, ugyanis ő is zabigyerek volt, és ez akkor derült ki, amikor anyám mondta a neveket. Mert ugyanaz volt a neve, mint az anyjának. Olyan méregbe gurult, hogy akkorát rúgott egy bácsiba, akit velünk együtt hoztak be, hogy az hármat szaltózott. Amellett, hogy tragikus volt a jelenet, annyira komikus volt, hogy elnevettem magam. Máig szégyellem, hogy akkor nevettem. Akkor bezártak bennünket a bácsival együtt egy szobába. Nem kaptunk enni, egész éjjel ott ültünk a sarokban, anyám ölébe hajtottam a fejemet. Másnap reggel azt mondták, hogy takarítsuk ki a nyilasházat. Föl voltak rá készülve, hogy az elkényeztetett zsidó asszony nem tud takarítani. Én és anyám is tudtunk takarítani. Gyönyörűen kitakarítottuk a házat, olyan tiszta nem volt az a nyilasház korábban, mint ahogy anyám takarítása után kinézett. És akkor azt mondta anyám, hogy aki dogozott, annak enni is kell, és akkor kaptunk egy szelet zsíros kenyeret, egy pohár tejet. Aztán bevittek minket a zsidó templomba, a rendőrségre. Ugyanis a zsidó templomban volt egy rendőrőrs. A menyasszonyi szobában aludtunk. Aztán a Goldmark Teremben átadtak bennünket a zsidó hitközségnek, ott ültünk három vagy négy napig, és akkor kitelepítettek bennünket a gettó valamelyik házába [lásd: budapesti gettó]. Amikor bejöttek az oroszok, akkor előbb visszamentünk az István utca 40-be, onnan pedig visszamentünk az Aréna út 64-be. Az a keresztény család, amelyik a lakásunkban lakott, átköltözött abba a harmadik emeleti lakásba, ahol eredetileg laktunk. A berendezés, amit otthagytunk, megvolt, és volt, amit visszavittünk az István utcából.

1945 telén a Reitter Ferenc utcai házból hazahurcoltuk kézben az ajtófélfákat, amiket a bomba kivert. Anyám föl vágta baltával, és azzal fűtöttünk. Ruhám az volt, amit a Jointtól kaptam. Amikor anyám rájött, hogy apám nem fog visszajönni, megbetegedett, és leesett a lábáról. Kórházba kellett vinni, és ott maradtam egyedül. Én voltam a családfő. Ápoltam az édesanyámat, gimnáziumba jártam. Nem volt pénzünk. A Dózsa György úti iskolában volt egy ingyenkonyha, onnan hordtam az ebédet. Eljártam a Jointba péntekenként, hogy UNRA- csomagot kapjak [UNRRA (UNRA) = United Nations Relief and Rehabilitation Administration (az ENSZ Segélyezési és Újjáépítési Hivatala). – A szerk.]. Abból volt a vacsora. Reggelit éveken át nem ettünk. Anyám kapta a tanítónői fizetést, de az nagyon kicsi volt. Közben beteg is volt, de akkoriban nem táppénzt kapott, hanem a teljes fizetését. De az is kevés volt. Ehhez jött a Reitter Ferenc 77 tetejének a megcsinálása. Bombatalálatot kapott. A lakók visszaköltöztek, a saját lakásukat megcsinálták, és a tető megcsinálása ránk várt.

Én közben összejöttem cionistákkal, voltam a Hasomér Hacair ülésein, héberül is megtanultam. Aztán a MADISZ-ban voltak viták ilyen előadókkal, és az egyik azt mondta, hogy a városokat a szökött jobbágyok alapították. Erre én megkérdeztem tőle, hogy Róma város-e. Mondta, igen. De Rómát még a feudalizmus előtt alapították, akkor nem voltak jobbágyok. Nem tudott válaszolni, én többet a MADISZ-ba nem tettem be a lábam, mert hülyéssel nem állok szóba. Akkor eljártam a Szocialista Ifjúsági Szövetségbe [Magyarországon nem volt ilyen nevű ifjúsági szervezet, valószínűleg az SZDP ifjúsági szervezetéről, a Szociáldemokrata Ifjúsági Mozgalomról (SZIM) van

szó. – A szerk.]. Egyszer Marosán György tartott szemináriumot. Mondta, hogy így a nehézipar, úgy a nehézipar. Erre felszólaltam, hogy ez nem jó, mert harmonikus iparfejlesztés kell. De hát a nehézipar így, a nehézipar úgy. Nézze, mondtam, a szovjet hadseregnek ragyogó fegyverei voltak, de nem volt órájuk. És ennek az lett a következménye, hogy a támogató tüzéség szétlőtte a rohamozó gyalogságot. Az óragyártás éppúgy hozzátartozik a szükséges dolgokhoz, mint az ágyú és a puská legyártása. Rögtön leállított. Láttam az arcán, hogy végigfut rajta, hogy agent provocateur vagyok. Rám nézett, tizenhat éves voltam, de nem néztem ki többnek tizennégynél, mert az éhezés miatt alultáplált voltam. És akkor hazakísért. Borzasztóan imponált nekem, hogy Marosán György engem hazakísér. Elkezdett faggatni. Elmondtam neki, hogy 1945-ben összebarátkoztam egy szovjet katonával, aki adott nekem egy szappant. Ez akkor óriási dolog volt. És egy darab kenyeret. Engem anyám úgy tanított, hogyha valaki valamit kap, akkor adni is kell érte, és én adtam neki egy lavór meleg vizet, mert koszos volt a keze. Leimádkoztam a lábáról a csizmát. Ember ne lássa, hogy milyen állapotban volt az a láb. Anyám rögtön széttépett egy lepedőt kapcának, valami krémmel bekente a lábát. Aztán csinált egy köménymagos levest. Anyám ragyogóan tudott főzni, de amúgy is olyan éhesek voltunk, mint a farkasok, tehát nagyon ízlett. Egyetlen tojásunk volt, azt beleverte. Hát az a fiú odáig volt a gyönyörűségtől, hogy ő bekerült egy családba. Akkor kézzel-lábbal elmagyarázta, hogy az édesapja elesett a háborúban, a nagyobbik testvére is elesett, anyját és hűgát a náci megölték, ő úgy menekült meg, hogy a partizánok kimentették, Nem volt több tizenöt évesnél. Ő tizenhatnak mondta magát. Én is tizennégynék mondtam magam, de csak tizenhárom voltam. Másnap reggel ott találtam holtan a házunk előtt. Ezt elmondtam a Marosánnak, a Marosán szeme pedig tele lett könnyel. És akkor rátértem a Reitter Ferenc utca 77-re. Miért nem csináltatjátok meg, kérdezte. A ti házatok. Bocs, Gyuri, nézz rá a cipőmre, kilóg a lábam ujja belőle, arra sincs pénzünk, hogy a cipőmet megcsináltassuk, nemhogy a ház tetejére. Anyámnak száz forint a havi fizetése, az a tető pedig legalább hetvenezer forint. Két hét múlva kaptunk egy levelet, hogy hetvenezer forint kölcsönt kaptunk a ház tetejének a megcsináltatására. Marosán megértette, hogy miről van szó. Elmentem Almár Ivánhoz (aki később csillagász lett), mert az apja építészmérnök volt, apám barátja, és kértem, hogy vállalja el a tető megcsinálását. Elvállalta, és amikor fönt volt a zsálas, azt mondta, hogy póthitelt kell kérni, mert nem elég a pénz a lefedésre. És akkor anyám azt mondta, ezt se tudjuk miből kifizetni, a lakók egyharmad lakbért fizetnek, mert ők csináltatták meg a lakást. Mennyi pénz maradt? Almár Iván apukája leszámolta a pénzt. Én kimentem a téglagyárba, és megvettem a cserepet. Amikor mentem odafele, úgy mondta a kalauz a megállóhelyet, hogy féltéglagyár. Amikor megvettem a cserepet, fogtam egy fuvarost, és látom, hogy törött cserepeket akarnak adni. Én építészmérnök lánya voltam, éveken keresztül én vettem át az anyagot, mondtam, nem félcserapekért jöttem, egész cserepekért. Szólunk a párttitkárnak, hogy maga lebecsüli a magyar melós munkáját. Mondom, tévednek, én megyek a párttitkárhoz, mert maguk akarják ellopni az angyalföldi melósok feje fölül a tetőt. Több szó nem esett, tíz százalékkal több első osztályú cserepet kaptam. Megbeszéltem a fuvarossal, hogy kap kétszáz forintot, ha leteszi a ház udvarára törés nélkül a cserepet. Ugye, építészmérnök lánya voltam, tudtam úgy irányítani, hogy egy darab sem tört el. Összekolompoltam a ház lakóit, mondtam nekik, hogy maradt kétezer forintom. Több pénz nincs, de ha holnap fönt van a cserép, ezt a pénzt itt hagyom. Ha nem, akkor egész télen ázni fognak. Mert ennyiből nem lehet szakemberrel föltenetni. Csupa melós lakott a házban, másnap otthagyhattam a kétezer forintot. Így a végén kétezer-kétszáz forintról nem volt belégünk – anyám százforintos fizetése mellett. Soha senki nem kérte tőlünk ezt a beléget. Minden másról megvolt pontosan a számlánk, erről a kétezer-kétszázról nem.

Sokat segítettek a gimnáziumi barátnőim. Amikor 1946-ban először kaptunk pénzt, amiért vásárolni lehetett valamit, vettem tíz kiló szilvát, és a barátnőimmal együtt befőztük. Vagy vettem huszonöt kiló paradicsomot, és azt is befőztük. De eljártunk strandra is, Püskösfürdőre, és kolkaját csináltunk. Ez azt jelentette, hogy mindenki hozott valamit, abból kellett csinálni szendvicseket, és szétosztani, hogy minden gyereknek jusson mindenből. És ezt én csináltam. Az én reszortom volt.

Anyám sose gyógyult meg, de olyan állapotba került, hogy már nem kellett ágytálazni. Elment az iskolába tanítani, hazavánszorgott, és lefeküdt. Huszonöt évig volt ilyen állapotban, az utolsó években már ágytálazni kellett. Azt, amit én csináltam, normál ember nem tudja megcsinálni. Közben az történt, hogy anyámat csak akkor tartották meg az iskolában, ha elvállalja az úttörővezetést. El tudja képzelni, hogy anyám ebben az egészségi állapotban hogyan tudott úttörővezetni. Erre mondtam, hogy csöppet se félj, majd én csinálom. Úgyhogy anyám mellett tulajdonképpen én voltam az úttörővezető, és a csapat a hetedik kerület legjobb úttörőcsapata lett 1949-ben, megkaptuk a Vörös Vándorzászlót.

Ameddig volt a szociáldemokrata ifjúsági szervezet, addig oda is jártam. Aztán mikor összevonták a két pártot [lásd: Magyar Dolgozók Pártja (MDP)], akkor megszűnt. A pártba soha nem léptem be. Éreztem, hogy itt valami nem stimmel. Én akkor Marosánnak megmagyaráztam azt is, hogy például a házakkal kapcsolatban mi az igazság. Nem igaz, hogy extraprofit jön ki a házból, mert annak a jövedelemnek nagyon kicsi százaléka csak a profit. Pontosan elmondtam neki annak alapján, amire apám tanított. Budapest újjáépítését Marosán annak a felvilágosításnak az alapján szervezte meg, amit tőlem kapott. Nálunk az egész család ilyen volt. A család bankára hozta létre a kiegyezést [lásd: 1867-es kiegyezés] azzal, hogy elmagyarázta a császárnak, hogy miért kell. Apámék hozták létre azt a magyar-szovjet szerződést, amiről beszéltem.

Úttörővezetőként szerveztünk egy bált az iskolában. És ott a bálon fölkért egy fiatalember táncolni. Nem tagadta le, hogy a belügyben dolgozik. Nem lehetett kifogás ellene, mert úri módon viselkedett. Tehát nem fogdosott, hanem jegyet hozott az Operába, hangversenyjegyet hozott a Zeneakadémiára, és utolsó alkalommal a mezőgazdasági vásárra hozott jegyet, de ott már ő nem jelent meg, pedig akkor anyám kiöltöztetett engem. Szerintem ez a pacák azért volt körülöttem, hogy megfigyeljen bennünket, hogy mi lesz azzal a pénzzel. De kiderült, hogy megcsináltattuk a házat. Ez egy olyan dolog volt, ahogy én ezt a házat megcsináltattam, hogy lehetetlen volt, hogy ne mondtam volna el neki. Mert olyan büszke voltam rá. És amikor látták, hogy itt minden a legnagyobb rendben van, akkor leszedték rólam ezt a fiút.

1949-ben leérettségiztem, és rögtön mentem egyetemre, és rögtön férjhez is mentem. A férjemet az unokatestvérem mutatta be, két hónap múlva összeházasodtunk. Amikor megismerkedtünk, még az összes negyedéves vizsgálata hiányzott, azokat a házasságunk alatt tette le. Mégpedig oly módon, hogy mivel alkalmatlan volt a műszaki dolgok megtanulására, én tanultam meg az anyagot, és én tanítottam meg neki. Csak egy apróság: amikor diplomázott, akkor azt mondta, hogy azért nem kapott jelest a diplomatervére, mert én csúnyán rajzolok. Én csináltam meg a diplomatervét. Szóval rengeteget dolgoztam ebben a kérdésben is, mint mindenben. Aztán később nem is műszaki lett, hanem matematikus.

A férjem édesapjának, Freud Frigyesnek volt a legnagyobb csavaráruüzlete Magyarországon, a Teréz körúton. 1944-ben a boltot tökéletesen kirabolták, még a polcokat is eltűzelték. A holokauszot a gettóban élte túl. 1945 után megvolt még egy darabig ez a csavarárubolt, 1949-

ben államosították [lásd: államosítás Magyarországon], 3,4 millió forint volt a bolt évi forgalma. A semmiből 1949-re ennyire felfuttatta a boltot. Kirakták őket anélkül, hogy tíz fillér jövedelmet hagytak volna nekik. A bácsi akkor már elmúlt hetven, a néni elmúlt hatvan. Volt a Szabadsághegyen egy ötszáznegyvenegy négyzetméteres hatalmas villájuk, azt is elvették. Selyebre [Borsod-Abaúj-Zemplén megye] telepítették ki őket [lásd: kitelepítések Magyarországon]. Nekünk kellett segítenünk őket. Összesen négyszáz forintot tudtunk adni. Az nagyon kevés volt az élethez, de nekünk borzasztóan hiányzott. 1953-ban visszajöhettek, és a sógornőjéhez mentek lakni (a Freud néni testvéréhez). Ott halt meg a néni agyérögörcsben, és a bácsi bekerült a zsidó idősök otthonába Újpestre, és ott halt meg. Egy darabig nálunk lakott a Dózsa György úton, de a tüdejével lett valami probléma, és amikor megszületett a lányom, halálosan féltem, hogy elkap valamit. Szóval, kirabolták őket a nácik, kirabolták őket a kommunisták.

Meg kell mondanom, hogy a házasság alkalmával még egy köves gyűrűt sem kaptam tőlük. Most utólag látom, hogy ez milyen erkölcstelen dolog volt, akkor föl se fogtam, mert engem nem érdekelt a pénz, engem a férjemnek a különlegesen jó képességei érdekeltek. Az apósoméék például nem engedték, hogy a férjem eladja az öröklakását, és az árát behozza a házasságba. Volt neki egy öröklakása a Margit körúton. A végeredmény, hogy mindent elvett az állam. Nem bíztak bennem, hogy kitartok a fiuk mellett. Ugyanis skizofrén volt. Ők ezt tudták, de én, aki nem értek ezekhez a dolgokhoz, nem láttam. Azt láttam, hogy olyan furcsán öltözik. Majd én rendbe hozom, gondoltam. De nem lehetett rendbe hozni. És azt végképp nem tudtam, hogy inkorrekt is. Amikor befutott, akkor azt mondta, hogy nem vállaltam, hogy eltartalak. És nem adott haza pénzt, mert az a pénz, amit megkeresett, az az övé. Nem fogta föl, hogy az a családé. Abból nem csinálhat zsebpénzt. Őt ugye a szülei elkényeztették, heti négyszáz pengő zsebpénzt kapott az édesapjától. Nem fogta föl, hogy egy családnak akkoriban havi kétszáz pengőből meg kellett élnie.

Amikor összeházasodtunk, odaköltözött a Dózsa György út 64-be. Az egyik szobában mi laktunk, a másik szobában anyám, és a középső szoba egy ilyen nappali volt. Aztán kénytelenek voltunk odavenni valakit a cselédszobába, mert különben kiigényelték volna [lásd: jogos lakásigény].

Közben én egyetemre jártam, az ELTE-re, és 1954-re elvégeztem a fizikus szakot. De már 1953-tól az Egyesült Izzó kutatórészlegében dolgoztam, amit úgy hívtak, hogy Híradástechnikai Ipari Kutató Intézet. Először abba a laboratóriumba kerültem, ahol a félvezetőgyártással foglalkoztak. És mit tesz isten, én találtam meg a félvezető leírását a szaklapokban. Akkor rúgtak ki, mert a főnök el akarta tulajdonítani azt a húszezer forintot, ami ezért járt. Én abból tíz fillért nem kaptam, mert azt mondták, hogy rossz munkaerő vagyok, és áttettek a fénycsőgyártáshoz. Meg kell mondanom, hogy én megmentettem az Egyesült Izzót. Ugyanis ingadozott a feszültség, és emiatt a fénycsőgyártásban kilencven százalék volt a selejt. Csináltunk három feszültségstabilizátort, bekötöttük oda, ahova kellett. A selejt százaléka lement húszra. Ezzel megmentettem a fénycsőgyártást. Ez nekem jutott eszembe, egy frissen odakerült diplomásnak. A többiek nem tudták megcsinálni. Akinek az Isten a kezébe adja a lehetőséget, hogy valamit kitaláljon, az másnak nem adhatja át. Volt ott egy nő, aki sokkal okosabb volt, mint én, és nem tudta megcsinálni. Én meg tudtam. Nem tudom megmagyarázni, hogy miért van az, hogy az én kezemben az a kis darab germánium tranzisztor lett, a másik kezében nem. Egyszerűen az Isten ilyennek teremtett.

Amikor 1955-ben racionalizáltak [lásd: racizás], akkor beiratkoztam a Műszaki Egyetemre a villamosmérnöki karra, és levelezőn végeztem. 1962-ben fejeztem be. Közben 1956-ban megszületett a gyerek. Aztán Géza 1959-ben Kossuth-díjas matematikus lett [Freud Géza (Budapest, 1922 – Columbus /Ohio, USA/, 1979) – matematikus, a matematikatudomány doktora (1957), Kossuth-díjas (1959). 1939-ben az Eötvös Társulat fizikai tanulmányversenyén első díjat nyert, ennek ellenére, származása miatt nem vették föl az egyetemre. 1943–45 között munkaszolgálatos volt. 1950-ben a Budapesti Műszaki Egyetemen B-tagozatos gépészmérnöki oklevelet szerzett. Ezt követően az ELTE TTK Fizikai Intézetének tanársegédje lett, majd aspiráns. 1951-ben részt vett az „Elméleti fizikai feladatok” c. tankönyv összeállításában. 1954-ben lett kandidátus, s hamarosan a Fizikai Intézet differenciálegyenletek osztályának vezetője mint tudományos főmunkatárs. Ekkor tüntette ki a Bolyai Társulat Grünwald-díjjal. 1959-ben Kossuth-díjat kapott a matematikai analízis elmélete és gyakorlati alkalmazása terén elért jelentős eredményeiért. 1976-tól az Ohio State University vendégprofesszora volt (MÉL). – A szerk.].

1964-ben elváltunk. A válás közvetlen oka az volt, hogy úgy megvert, hogy eltört az orrcsontom. A gyerek előtt vert meg. Nagyon nehéz életem volt. Amikor elváltunk, nem költözött el, úgy kellett kidobni. Odahozta még a második feleségét is. Végül bírói úton sikerült kitenni. Halála előtt négy évvel, 1975-ben disszidált. Akkor volt a lányom elsőéves egyetemista. Borzasztóan féltem, hogy egy Kossuth-díjas apukából egy disszidált apuka lett, de nem lett a lányomnak semmi baja. Elvégezte az állatorvosi egyetemet, és állatorvos lett.

1955-ben a Lapkiadó Vállalathoz kerültem, újságíró-gyakornoknak. 1957-ben áthelyeztek a Gondolat Könyv-, Lapkiadó és Terjesztő Vállalathoz újságíró-gyakornoknak, ami tulajdonképpen az „Élet és Tudomány”-t jelentette. 1958-ben itt nem hosszabbították meg a szerződésemet, elmentem tanítani a Ruhaipari Technikumba. Itt voltam egy évig, innen mentem a Telefongyárba mérnök-fizikusnak. Innen saját akaratomból mentem 1960-ban az Akadémiai Kiadóhoz a lexikon szerkesztőségbe felelős szerkesztőnek. Innen 1961-ben azért mentem el az MTA Központi Fizikai Kutató Intézetébe tudományos munkatársnak, mert nem volt mindegy, hogy ezernégyszáz vagy ezernyolcszáz forintot keresek-e. 1966-ban megint nem az én akaratom érvényesült, amikor áthelyeztek az Izotóp Intézetbe műszaki ügyintézőnek. Itt voltam öt évig, és innen egy kicsivel több pénzért elmentem a Szabványügyi Hivatalba. Onnan mentem nyugdíjba 1986-ban

A Szabványügyi Hivatalba azért mentem, mert az addigi helyeken állandó vitáim voltak a főnökeimmel, és azt mondtam, olyan helyre akarok menni, ahol nem érdekel annyira a munka, hogy vitatkozzak a főnökeimmel. A szabvány olyan hülyeség, gondoltam, hogy azon nem fogok vitatkozni. Két perc múlva már vitatkoztam. És nagy dolgokat tudtam végrehajtani. Például 1970-ben én mondtam ki azt, hogy Budapest körül körgyűrűt kell építeni. A Közlekedési Minisztérium nem akarta elfogadni a környezetizaj-szabványt, mondván, hogy nem tudják a környezeti zajt szabályozni. És akkor én mondtam nekik, hogy nem lehet úgy szabályozni, hogyha Budapesten áteresztik a kamionforgalmat. Ráadásul ez tönkreteszi Budapest úthálózatát, a levegőjét, emellett rettenetesen zajos. És a piros lámpánál kipufogjuk Magyarország egész benzinfogyasztásának a felét. Tehát az a célszerű, ha megcsinálják a körgyűrűt. Először nem akarták elfogadni. Hazamentek, számoltak, és kiderült, hogy ez a valóság. És akkor aláírták a szerződést. És utána nem csinálták meg, és ez már nem rajtam múlt. Vagy behozták a Zsigulikat, és koptak az első kerekek. És kiverekedtem, hogy ki kelljen egyensúlyozni a hátsó hidat is, hogy az első kerekek ne kopjanak. Alapszabványokat csináltam, zaj, rezgés, hangtan, optika. Lámpatestek szabványait. És

az olyan alapszabványokat, mint normál állapot vagy hogyan kell írni a matematikai és fizikai jeleket, milyen jeleket lehet használni. Szerettem ezt a munkát. Mivel soha nem akartam magasabb beosztásokba kerülni, nem éreztem a hátrányát annak, hogy nem léptem be a pártba.

A válás után egy évvel összekerültem az élettársammal, Nógrádi Istvánnal, akivel harminc évig éltem együtt. Ameddig férjhez nem mentem, rengeteg barátnőm volt. Nem csak zsidók, hanem vegyesen. Aztán az osztálytársaim közül néhányal tartottam éveken át a kapcsolatot. A férjem révén is lett barát, például Csibi Sándor és a felesége [Csibi Sándor (1927–2003) – mérnöki pályáját a Távközlési Kutató Intézetben kezdte, és itt lett huszonkét évre egyik szellemi vezetője az akkori idők legnagyobb szabású technikai fejlesztésének. Munkájuk nyomán születtek meg a mikrohullámú távközlési rendszerek, indult el az elektronikus berendezések számítógépes tervezése és gyártása, vált a híradástechnika a magyar ipar akkori húzóágazatává. 1973-ban meghívták a híradástechnikai tanszékekből egyesülő intézet vezető professzorának, ettől számíthatjuk a híradástechnikai oktatást a műegyetemen. – A szerk.]. Aztán Nógrádi révén is volt egy társaság, akivel összejártunk. Én azokat sohasem tudtam elfogadni. Szellemi színvonalban messze alattam voltak.

Nógrádi sem volt magas szellemi nivójú, viszont végtelenül ügyes technikai képességei voltak, és nagyon komoly megérzései az emberekkel való kapcsolatban. 1929-ben született Budapesten, a foglalkozása nyomozó volt. Volt egy francia fordító és tolmács főiskolai végzettsége, de nem tudott franciául [Elképzelték, hogy a Belügyminisztérium Idegennyelvi Főiskoláján tanult. – A szerk.]. A papírja megvolt róla. Azért tették be oda, hogy mint nyomozónak legyen egy bizonyítványa. De németül sokkal jobban tudott. A III/II-es osztályhoz tartozott. Ha egy nagy ember valami disznóságot csinált, akkor azt rá bízta. Például a Tűzoltó utcai postát egy katonatiszt rabolta ki a szolgálati fegyverével. Akkor azt ő nyomozta ki. Vagy valami magas rangú fene tudja, micsoda Pécssett megerőszakolt egy kislányt, és megölte. Őt küldték le, hogy nyomozza ki, mert az illető Pécssett jóban volt mindenkivel. Általában nem nagyon beszélt arról, hogy mit csinál. Mindig véletlenül tudtam meg a kollégáktól, akikkel jóban voltunk. 1945-től kezdve ezt csinálta. Volt Komlón, ahova sok köztörvényes bűnözőt telepítettek. És ha markecoláson érték valamelyiket, akkor ő kimutatta, hogy mit csinált 1945 előtt. Mert a markecolásért csak három hónapot kaptak volna, de majdnem mindegyik esetben bebizonyosodott, hogy nyilasként mit csináltak. És akkor kaptak öt évet. Innen is ment nyugdíjba. 1994-ben halt meg.

Szabadidőnkben kirándultunk, minden hónapban egyszer elmentünk vagy színházba, vagy operába, vagy hangversenyre. Nagyon rendes élet volt ez, csak szép lassan mindenből kikoptunk, mert egyre csökkent a nyugdíj vásárlóértéke, és egyre kevesebbet engedhettünk meg magunknak.

Egész Európát beutaztam. Először 1962-ben voltam a Tátrában. Többször voltam a Tátrában, síelni nem tudok, kirándultunk. Aztán elmentünk a párommal autóval egészen Rostockig. Voltam egy hónapos tanulmányúton Angliában 1964-ben. Voltam kétszer Svédországban. 1986-ban meglátogattam az unokahúgomat, aki ott kint élt. Másodszor 1993-ban azért mentem ki, hogy az unokahúgomat ápoljam. Kétszer voltunk Törökországban, egyszer autóval, egyszer busszal. Kétszer vagy háromszor voltam Olaszországban.

Autónk 1966-tól volt, egy autónyermény-betétkönyvvel nyertünk egy Moszkvicot [lásd: Autóellátottság Magyarországon 1950–1990]. Én nem vezetek, mert alkalmatlan vagyok rá. Két vagy három év múlva kicseréltük Zsigulira, majd kétszer cseréltünk Zsigulit. 1993-ban eladtuk,

mert anyagilag nem bírtuk fenntartani.

Viszonylag jól éltünk, bár állandó féltékenység volt közte és a lányom között, és ez engem eléggé tönkretett. Amikor megszerezte ezt a lakótelepi lakást, akkor ideköltöztem, és a Dózsa György úti lakás a lányomé lett. A lányom soha sem házasodott meg. Egy élettársától született egy gyereke. Az élettárs elhagyta, amikor megszületett a gyerek. Aztán tizenöt évig élt együtt egy emberrel, aki alkoholbeteg volt, aztán meghalt, és a lányom most özvegyi nyugdíjat kap utána.

A családunk nem volt vallásos. Ezzel nem foglalkoztunk. Amikor Izrael állam létrejött [Izrael Állam 1948-ban alakult meg, 1920–1948 között Palesztina brit mandátum volt. – A szerk.], felmerült bennem, hogy ki kellene menni, de a beteg anyámmal már nem lehetett volna, itt hagyni meg nem akartam. Az 1967-es háború [lásd: hatnapos háború] kétségbe ejtett. Többek között azért nem mentem ki később, anyám halála után se Izraelbe, mert az volt a véleményem, hogy ott is bizonytalan a helyzet. Nem biztos, hogy Izrael állam meg fog tudni maradni. Annak meg nincs értelme, hogy az ember az egyik helyről a másikra rohangáljon. Nem is jártam soha Izraelben. Soha nem volt annyi pénzem.